

metülhâriciye) Harâz dağlarından ayrılmaktadır. Bu dağ adını, Şuayb b. Meh-dem'in atalarından Hadûr b. Adî'den almıştır. Hadûr b. Adî, Medyen halkına peygamber olarak gönderilen (el-A'râf 7/85) Şuayb ile karıştırıldığından bu dağ Hadûr Nebîşuayb diye adlandırılmıştır. Bazı İslâm kaynaklarında, kavminin Şuayb'ı bu dağda öldürmesi üzerine Allah'ın Buhtunnasr'ı musallat ederek onları cezalandırdığı ve Enbiyâ sûresinin 11, 12 ve 15. âyetlerinin onlarla ilgili olduğu kaydedilirse de (İbnü'l-Kelbî, II, 539; Yâkût, II, 272) Buhtunnasr'ın Yemen'e sefer düzenlediğine dair kesin bilgi yoktur (DİA, VI, 380-381).

Rivayete göre Hadûr Nebîşuayb, Nûh tufanı esnasında sular altında kalmayan üç dağdan biridir. Diğer iki dağ ise 3400 m. yüksekliğindeki Şehâre ile Kenin dağlarıdır. Hadûr'un 3750 m. yükseklikteki tepesinde Şuayb'a ait olduğu söylenen bir mezar ve yanında bir mescid bulunmaktadır. Bu mezar ve mescid bölgede en çok ziyaret edilen yerlerdendir. Arefe günleri burada yöre halkı tarafından büyük şenlikler düzenlenmektedir.

Birkaç köyün bulunduğu Hadûr'un eteklerinde verimli araziler ve meyve ağaçları ile kaplı vadiler uzanmaktadır. En meşhurları Vâdîdâvud ve Vâdîyâzîl'dir. Hadûr'un iç kesimlerinde mısır ve buğday yetiştirilmektedir. Doğusunda ise denizden 2800 m. yükseklikte verimli Kâat-sahmân ovası bulunmaktadır. Ancak bölgenin en önemli yerleşme alanı Mûten-ne'dir (Matna). Burası Osmanlılar zamanında Hân-ı Sinan Paşa diye adlandırılmaktaydı; zira Sinan Paşa XVI. yüzyılda burada bir kervansaray yaptırmıştır.

Hemdânî'nin bildirdiğine göre Hadûr civarında yaşayan halk bozuk bir Arapça ile (Himyerice) konuşmaktaydı.

Hadûrüşseyh (Hadûru Benîezd) dağı, Hadûr Nebîşuayb'ın kuzeybatısında yer alan ayrı bir dağdır. Hadûrüşseyh, Serât grubundan Cebelülmesânea'nın en büyük dağı olup yüksekliği 3310 metredir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hemdânî, *Şifâtü Cezîreti'l-Arab* (nşr. D. H. Müller), Leiden 1884-91, s. 67, 72, 82, 106, 108, 109, 125, 126, 135, 193, 197; Bekrî, *Mu'cem*, I, 355-356; İbnü'l-Kelbî, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-kebir* (nşr. Nâcî Hasan), Beyrut 1408/1988, II, 539; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 272; İbn Abdülhak el-Bağdâdî, *Merâşidü'l-i'ttilâ'* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut 1954, I, 410; J. Schleifer, "Hadûr", *IA*, V/1, s. 60-61; a.m.f. - [A. K. Irvine], "Hâdûr", *EP* (Ing.), III, 53; Ömer Faruk Harman, "Buhtunnasr", *DİA*, VI, 380-381.

ZEKERİYA KURŞUN

HAFÂCE (Benî Hafâce) (بنو خفاجة)

Irak tarihinde
önemli roller oynamış
bedevî bir Arap kabilesi.

Benî Ukayl'in bir kolu olup adını Hafâce b. Amr b. Ukayl b. Kâ'b b. Rebîa b. Âmir b. Sa'saa b. Muâviye b. Bekir b. Hevâzin b. Mansûr b. İkrime b. Hasafe b. Kays b. Aylân'dan alır. İbnü'l-Kelbî'ye göre kabileye adını veren Hafâce'nin asıl adı Muâviye'dir (*Cemhere*, s. 336); Sem'ânî ise onun bir kadın olduğunu söyler (*el-En-sâb*, V, 155). Meşhur şair Tевbe el-Hafâce'nin de (ö. 57/676-77) üçüncü ceddî olan Hafâce b. Amr hicretten önce ölmüştür. Câhiliye döneminde Necid'in Medine'ye yakın taraflarında yaşayan Hafâcîler'in reisi Kâ'b'ül-Asgar b. Hafâce'nin Âmir b. Sa'saa'nın refakatinde Resûlullah'ın huzuruna çıktığı ve kavmiyle beraber müslüman olduğu kaydedilmektedir. Hafâcîler, Hz. Peygamber'in vefatı üzerine ridde olaylarına karıştırsa da daha sonra Hâlid b. Velîd'e boyun eğerek tekrar İslâm'a döndüler. II. (VIII.) yüzyılda bu kabilenin bazı mensuplarının Halife Hîşâm b. Abdülmelik'in sarayının bulunduğu Rusâfe'de ikamet ettikleri bilinmektedir. IV. (X.) yüzyılda Karmatîler'in çıkardıkları karışıklıklar üzerine de kuzeye tırmandılar. Abbâsî Halifesi Tâi'-Lillâh, Kûfe'nin idaresini 374'te (984-85) Emîr Ebû Tarîf Ulyân b. Sümâl el-Hafâce'ye tevdi etti; bu Hafâcîler'in aldığı ilk emirlikti. Bazı Hafâcî grupları aynı dönemde Rahbe, Halep ve Humus'ta faaliyette bulundular; bununla beraber soygun ve yağmalama olaylarına iştirakleri ve kabileler arası çarpışmalar sebebiyle sürekli yer değiştirdiler. Bir grup Hafâcî de Endülüs'e ve Aşağı Mısır'a yerleşmişti.

Hafâcîler bölgedeki Ukaylîler ve Mezyedîler'le bazan barış, bazan da savaş halinde bulundular. Büyük Selçuklular, Büveyhîler, Abbâsîler ve Fâtımîler'le ise daha ziyade menfaate dayanan bir siyasî ilişki içindeydiler. Önceleri Musul'a hâkim olan Benî Yüzid ile ittifak yaptıkları halde daha sonra anlaşmazlığa düştüler. Kûfe'de iken Ukaylî Emîri Karvâş'ın hücumuna mâruz kalarak Suriye'ye doğru gittilerse de ardından Abbâsî kumandanı Ebû Ca'fer el-Haccâc'ın Medânî'ni kuşatan Ukaylîler'e karşı yardım çağrısına

katılarak Kûfe'ye geri döndüler. Ancak 397'de (1006-1007) Karvâş ile Hafâcî reisi Sümâl arasında şiddetli çarpışmalar meydana geldi ve Kûfe'yi önce Ukaylîler, ardından Hafâcîler ele geçirdiler. Sümâl'in, Fâtımî halifesi Hâkim-Biemrillâh tarafından Rahbe'ye vali tayin edildiği sırada (399/1008) bir suikast neticesinde öldürüldüğü rivayet edilir.

Hafâcîler üzerinde daha sonra Sümâl'in oğullarından Sultan, Ulvân, Receb ve Ali etkili oldular. 402 (1011-12) yılında Sultan Kûfe civarında bulunan hac güzergâhındaki kuyulara el koydu ve su almak için buraya uğrayan hacî kabilelerine saldırarak çoğunu öldürüp mallarını yağmaladı. Fakat arkasından Ukaylîler'in de desteklediği Abbâsî ordusu tarafından bozguna uğratarak esir alındı, daha sonra da salıverildi. 404'te (1013) Kûfe'ye baskın yapan Hafâcîler, Ebû'l-Hasan b. Mezyed el-Esedî'nin de yardımı ile geri püskürtüldü ve yaklaşık 5000'i öldürülüp esir alınanları da Bağdat'ta teşhir edildi. 417 (1026) yılında Mezyedîler'le iş birliği yapan Hafâcî reisi Ebû'l-Fityân Menî' b. Hassân, Ukaylî Emîri Karvâş üzerine yürüyerek Enbâr'ı istilâ edip yağmaladı. Daha sonra da Mezyedîler'e ait Câmîayn'a saldırdı; ancak Dübeys b. Ali tarafından takip edilince oradan uzaklaşmak zorunda kaldı. Hafâcîler bir ara Enbâr'ı tekrar yağmaladıysa da Karvâş onları bölgeden uzaklaştırıp şehri surlarla çevirdi. Bölgede takip ettiği saldırgan siyaset yüzünden yalnız kalan Hafâce reisi Menî' sonunda Büveyhîler'den Ebû Kâlicâr'ı metbû tanımak zorunda kaldı; ancak böylece kuvvet de kazanmış oldu. Buna karşılık Dübeys 420'de (1029) Ebû Kâlicâr'a bağlılık akdini feshetti. Hafâce kabilesi içinde çıkan reislik kavgaları sonunda Ali b. Sümâl öldürüldü, yerine yeğeni Hasan b. Ebû'l-Berekât geçti (425/1034).

Bağdat'ta vuku bulan isyanların bastırılmasında Hafâcîler'den destek istendiği de olurdu; nitekim 428'de (1036-37) Barstogan Bağdat'ta isyan ettiğinde halifenin emîri Arslan Besâsirî bu isyanı onların desteğiyle bastırmıştı. Fâtımî Veziri Bedr el-Cemâlî'nin Nâsırüddin el-Cüyûşî kumandasında Suriye'ye gönderdiği orduda (472/1079) Aşağı Mısır'a yerleşen Hafâcîler de vardı. Hafâcîler, 485 (1092) yılında Bağdat-Kûfe yoluyla memleketlerine dönmekte olan hacî kabilelerine saldırdılar ve çok sayıda hacıyı öldürüp mallarını yağmaladılar. Bunun üzerine Bağdat yönetimi meseleye ciddiyetle eğildi

ve bölgeye sevkettiği askerlerle bu kabileyi çöktürdü; bundan sonra Hafâcîler siyasi güçlerini giderek kaybettiler. 499'da (1105) Ubâde kabilesiyle kavgaya tutuşup başlangıçta Sadaka b. Mansûr'un yardımıyla üstünlük sağladılarsa da daha sonra Suriye'ye doğru sürüldüler. 507'de (1113) I. Baudouin'i Taberiye'de kuşatan Selçuklu ordusunda onlar da vardı. XII. yüzyılın ortalarına doğru Irak'a tekrar döndüklerinde çok zayıf ve yoksul bir durumda idiler. 556 (1161) yılında Hille ve Kûfe civarında toplanıp bu şehirlerden yiyecek talebinde bulundular. 588'de (1192) Benî Âmir kabilesi Basra'yı tehdit edince yardıma koştular. XV. yüzyıl müelliflerinden Kalkaşendî, Hafâcî reislerine yazılan mektuplarda kendilerine "ile'l-meclisi's-sâmî el-emîr" şeklinde hitap edildiğini kaydeder (*Şubhu'l-a'sâ*, VII, 280).

Osmanlı hâkimiyeti sırasında Türkler'le uzun süre mücadele eden Hafâcîler günümüze kadar Irak'ın idarî, siyasi, içtimai ve kültürel hayatında önemli rol oynamışlardır. Bugün başta Bağdat olmak üzere Musul, Necef, Basra gibi şehirlerde yaşayan ve önemli makamlar işgal eden çok sayıda Hafâcî vardır. 1965'te Hafâce'nin Irak'taki reisi Şeyh Sakbân Ali el-Hafâcî Şatra şehrinde oturmakta ve Meclisü'n-nüvvâb'da aşiretini temsil etmekteydi. Aynı tarihte Irak'ta, büyük bir bölümü Kûfe'ye 200 km. uzaklıktaki Şatra ile Nâsiriye'de ve Hille ile Şenâfiye'de mukim olup tarım ve hayvancılıkla uğraşan Hafâcîler'in sayısı 30.000 civarındaydı (M. Abdülmün'im el-Hafâcî, s. 91). Ayrıca sayıları tesbit edilememekle beraber halen Mısır, Suriye ve İran'da yaşayan Hafâcîler de bulunmaktadır.

Hafâcîler arasında birçok şair ve edip yetişmiştir. Bunlardan, sevgilisi Leylâ el-Ahyeliyye'ye yazdığı şiirle meşhur olan Tevbe b. Humeyyir, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Hafâcî ile İbn Sinân el-Hafâcî başta gelir. Meşhur dil ve edebiyat âlimi Şehâbeddin el-Hafâcî, Sicilya Emîri Hafâce b. Süfyan, İbnü'l-Kattâ es-Sıkkilî, Ebû'l-İyâl el-Hafâcî, Muhammed b. Muârik el-Hafâcî ve Ebû İshak İbrâhim el-Hafâcî gibi kişiler de diğer meşhur simalardır. Son dönem Irak şairleri arasında seçkin bir yeri olan Abdülhâdî Muhyî ve Arap edebiyatına dair neşrettiği çeşitli klasik kaynaklarla Arap edebiyatı tarihi üzerine kaleme aldığı birçok eser yanında ailenin tarihi ve tanınmış şahsiyetleriyle ilgili bir kitap ya-

zan (bk. bibl.) Mısırlı çağdaş âlim ve yazar Muhammed Abdülmün'im Hafâcî de Hafâce kabilesine mensuptur.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-'arûs, "hfc" md.; İbnü'l-Kelbî, *Cemhere* (Nâcî), s. 336; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 299; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 469; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 155; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (Cündî), I, 330; III, 54; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 170, 174, 192, 197, 223, 224, 245, 321, 352; X, 217, 399; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, II, 340; İbn Haldûn, *el-'İber*, III, 523, 530; IV, 254, 255, 277, 278, 491; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, I, 343; VII, 280; a.mlf., *Nihâyetü'l-ereb*, Beyrut 1405/1984, s. 230; Râgıb et-Tabbâh, *İ'lâmü'n-nübe-lâ' bi'târîhi Halebi's-sehbâ*, Halep 1343/1925, IV, 201; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 217; M. Abdülmün'im el-Hafâcî, *el-Hafâciyyûn fi't-târîh* [baskı yeri yok], 1965; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihî*, s. 71; Kehhâle, *Mu'cemu kâbâ'ili'l-'Arab*, Beyrut 1402/1982, I, 350 vd.; Ali Sevîm, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, Ankara 1983, s. 82-83; Abbâs Azzâvî, *'Aşâ'irü'l-'Irâk*, Kum 1411, IV, 32, 47, 52-53, 86-89, 92-93, 104, 150, 194; Abdülkerim Özyayın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara 1990, s. 50, 122; Bustânî, *DM*, VII, 417-419; *Kâmûsü'l-'a'lâm*, III, 2052; F. Krenkow, "Hafâce", *İA*, V/1, s. 61-63; a.mlf. - [A. A. Dixon], "Khafâdja", *EP* (İng.), IV, 910-912.

HÜSEYİN ALGÜL

HAFÂCÎ, İbn Sinân (İبن سنان الخفاجي)

Ebû Muhammed Abdullâh
b. Muhammed b. Saîd
el-Hafâcî el-Halebî
(ö. 466/1073)

Arap edip ve şairi.

422 (1031) yılında Halep'in kuzeyindeki Kal'atü Azâz'da doğdu. Medine'nin güneyinden Suriye'ye göç ederek Halep civarında yerleşen Hafâce kabilesine mensuptur. Hafâcî Halep'te Kur'an, hadis, dil ve edebiyat tahsil etti. İyi bir Kur'an okuyucusu olarak yetişti ve Maarretünnu'mân'da Ebû'l-Alâ el-Maarri'den, Meyyâfârikin'de Ebû Nasr Ahmed b. Yûsuf el-Menâzî'den edebiyat öğrenimi görerek bu sahanın önde gelen âlimleri arasında yer aldı.

İmâmîyye Şîası'na mensup olan İbn Sinân el-Hafâcî, Suriye ve Hicaz bölgelerinde bulunan Benî Münkız, Benî Mülhem ve Mirdâsiler gibi Şii kökenli ailelere mensup emirlerle yakın ilişkiler kurdu. Bu emirliklerin vezir ve kâtipleriyle iyi münasebetler tesis edip siyasetle de yakından ilgilendi ve Mirdâsiler'den Mahmûd b. Nasr adına 453'te (1061) elçi olarak Bizans'a

(İstanbul) gönderildi. Bir ara Mısır'a gidip Emîr Ebû Ali Nâsirüddeve'ye kasideler yazdı. Oradan hacca gitti ve 463'te (1071) Halep'e döndü.

Mirdâsî Emîri Mahmûd b. Nasr, Halep civarındaki kalelere Halep ileri gelenlerini tayin etmek istediğinden onu da doğum yeri olan Kal'atü Azâz'a idareci olarak gönderdi. Ancak hür fikirli olan Hafâcî'nin emirle arası açıldı. Emîr, kendisini dinlemeyen Hafâcî'yi cezalandırmak için çeşitli bahanelerle yanına çağırıyorsa da Hafâcî onun huzuruna çıkmadı. Bunun üzerine, Hafâcî'nin bu makama getirilmesinde desteği olan dostu ve hâmisî kâtip Ebû Nasr İbnü'n-Nehhâs'ın Hafâcî'yi zehirleterek ortadan kaldırmasını istedi. Ebû Nasr da Kal'atü Azâz'a gidip bu emri yerine getirdi. Zehirlendikten bir gün sonra ölen Hafâcî'nin cenazesi Kal'atü Azâz'dan Halep'e nakledilerek orada defnedildi.

Genç yaşta şiir söylemeye başlayan İbn Sinân el-Hafâcî'nin, 435'te (1043) Benî Münkız Emîri Muslihüddeve'nin ve 446'da (1054) annesinin vefatı üzerine yazdığı mersiyelerle ünü yayılmıştır. Şiirlerinde sevgi, aşk, ayrılık, zamanın ve dünyanın kötülüğü gibi temalar ile ahlâkî konuları işlemiştir. Medih, mersiye, fahriye, hamâse türünde şiirler yazmış, hocası Ebû'l-Alâ el-Maarri'den ve bazı şiirlerini kendisine nazîre yazdığı Şerîf er-Rađî'den etkilenmiştir.

Eserleri. Şiirde olduğu kadar nesirde de üstat olan Hafâcî'nin başlıca eserleri şunlardır: 1. *Dîvân*. 1316'da (1898) Beyrut'ta basılan eser, daha sonra Abdürrezak Hüseyin tarafından hazırlanarak *Dîvânü İbn Sinân el-Hafâcî* adıyla neşredilmiştir (Beyrut 1409/1988). 2. *Sırrü'l-feshâha*. Belâgata dair olan bu tür eserlerde edebiyat ve edebî tenkit hakkında bilgi verilmesi yanında Kur'an-ı Kerim'in i'câzının anlaşılması amacı da gözetildiği için Hafâcî bu iki gayeyi gerçekleştirmek maksadıyla önce sesler, harfler ve bunların sıfat ve mahreçleriyle kelimelerin fesahatine etkileri üzerinde durmuş, ardından dili ve fesahati ele almış, fesahatle belâgat arasındaki farkı belirttikten sonra fasih kelime ile kelâmın şartlarını etraflıca incelemiştir. Girişte Kur'an'ın i'câza temas eden Hafâcî'nin, bu konuda Mu'tezile âlimi Nazzâm'ın ortaya attığı sarfe* nazariyesini benimsediği anlaşılmaktadır. Nesirle nazımın farkını, nesir ve nazım türlerinde eser verecek kimse-